

SAVREMENI MIGRACIONI TRENDovi U POGRANIČNOM PROSTORU SRBIJE

Marija Anđelković Stoilković *

Vesna Lukić *

Rezime: Tokom poslednjih decenija pogranični prostor Srbije zabeležio je značajno smanjenje broja stanovnika, čemu je u velikoj meri doprinela migraciona komponenta. Cilj rada je da se kroz analizu podataka Popisa stanovništva 2011 i godišnje migracione statistike za period 2002-2011 ukaže na uticaj migracija na populacionu dinamiku pograničnih opština Srbije, kako kada je reč o međunarodnim tako i kada je reč o unutrašnjim migracijama. Pored obima migracionih tokova određene su i glavne karakteristike migranata (starost, pol, ekonomska aktivnost, zemlje destinacije). S obzirom na specifičan geografski i saobraćajni položaj pograničnih opština u radu su diskutovane i prekogranične dnevne migracije. Rezultati ukazuju da su pogranične opštine većim delom emigracione, ali i da između njih postoje određene razlike u obimu i strukturi migracionih tokova koje delom potiču od veličine i tipa opštinskog centra i države sa kojom graniče.

Ključne reči: migracija, dnevna migracija, pogranični prostor, Srbija

1. Uvod

Pogranični prostor Srbije predstavlja emigracioni prostor duži niz godina, što u velikoj meri determiniše njegov celokupan demografski razvoj¹. Izuzetak predstavlja poslednja decenija 20. veka, odnosno međupopisni period 1991-2002, kada je masovan priliv izbeglica iz bivših republika SFRJ pretvorio većinu pograničnih opština Vojvodine iz emigracioni u imigracioni prostor, dok su samo nekoliko opština u Centralnoj Srbiji postale

* Doktorand, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja pri CDI, IDN (47006), amarijamaca@gmail.com.

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, vlukic@idn.org.rs.

¹ Užice i Veliko Gradište su jedine imale pozitivan migracioni saldo u periodu 1981-1991.

UDK: 314.745.3-054.7(497.11)

imigracione opštine² (Vojković, 2007). Međutim, uprkos prilivu izbeglica, usled visokog negativnog prirodnog priraštaja, broj stanovnika je nastavio da opada u svim pograničnim opštinama. Demografske promene i njihove posledice u pograničnim naseljima odabranih regionalnih celina ili u pograničnim naseljima sa nekom od susednih zemalja, teme su koje okupiraju mnoge istraživače (Radovanović, Gigović, 2010; Ivkov-Džigurski i dr., 2010; Đerčan i dr. 2011; 2012). Istraživanje ovog prostora je naročito važno s obzirom da je većina pograničnih opština (23 od ukupno 46) demografski krajnje ugroženo područje, 10 opština je demografski ugroženo, sedam demografski oslabljeno, četiri opštine su demografski stabilne (Užice, Prijepolje, Sjenica i Bujanovac), a samo dve opštine predstavljaju izrazito demografski progresivno područje (Tutin i Preševo)³ (RZR, 2009).

Šta se dešava sa prostornom pokretljivošću stanovništva u pograničnom prostoru početkom 21. veka? Da li se stanovništvo i dalje iseljava iz pograničnih krajeva i koji su pravci emigracije? Shodno tome, predmet ovog rada jesu migracije stanovništva pograničnih opština, sa ciljem da se utvrde intenzitet, pravci i tipovi migracija, kao i neke glavne karakteristike migranta. Za potrebe ovog rada urađena je analiza migracionih tokova stanovništva pograničnih opština Srbije prema podacima Popisa 2011 i godišnje migracione statistike za period 2002-2011 godine. Istraživanje zasnivamo na hipotezi da su pogranične opštine heterogene, da postoje opštine koje su zbog emigracije izgubile najveći broj svog stanovništva, ali da sa druge strane postoje i opštine sa razvijenim gradskim centrima, koji mogu biti nosioci budućeg razvoja pograničnog prostora Srbije.

2. Uloga migracija u promeni broja stanovnika pograničnih opština Srbije 2002-2011.

Za potrebe sagledavanja značaja migracija za promenu broja stanovnika pograničnih opština Srbije korišćen je vitalno-statistički metod utvrđivanja neto migracionog salda. Pored demografske komponente, migracioni saldo je u velikoj meri uslovljen ekonomskim i faktorima socijalne prirode, što je potvrđeno visokim stepenom zavisnosti u brojnim korelacionim i regresionim istraživanjima (Vojković, 2007). Prilikom ocene migracionog balansa u međupopisnom periodu 2002-2011, u obzir treba uzeti promenjenu metodologiju⁴, što otežava poređenje popisnih rezultata, ali ne utiče značajno na uporedivost podataka, kao i činjenicu da je stanovništvo albanske nacionalnosti bojkotovalo Popis 2011, zbog čega su pogranične opštine Bujanovac i Preševo izostavljene iz analize.

Većinu pograničnih opština karakteriše dugoročno smanjenje broja stanovnika, a intenzitet smanjenja broja stanovnika se značajno razlikuje među pograničnim opštinama. (Vlada RS, 2005). Najveće smanjenje, u međupopisnom periodu 2002-2011, beleže opštine Crna Trava, Babušnica, Majdanpek, Trgovište, Sečanj, Nova Crnja, Bosilegrad i Žitište (prosečno godišnje smanjivanje stanovništva od -44,8% do -20%), a najmanje opštine

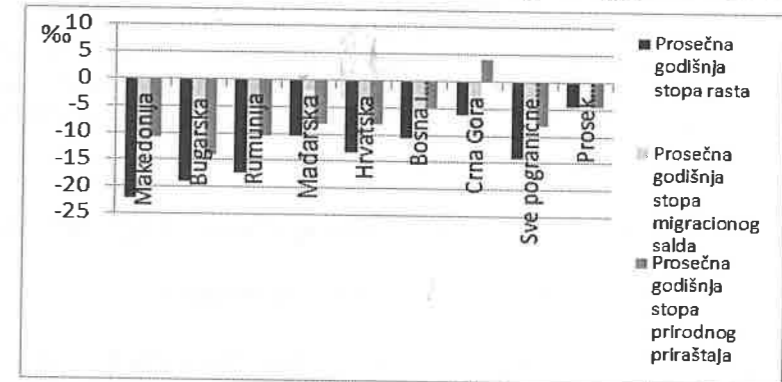
² U međupopisnom periodu 1991-2002 pozitivan migracioni saldo su imale sve opštine u Vojvodini izuzev Kanjiže i Nove Crnje, a u Centralnoj Srbiji opštine Zaječar, Negotin, Bogatić, Šabac, Loznica, Mali Zvornik, Bajina Bašta, Užice i Čajetina.

³ Regionalna tipologija opština prema indeksu demografskih resursa.

⁴ U Popisu 2011 je primenjen koncept "uobičajenog stanovništva" za utvrđivanje ukupnog broja stanovnika, a koncept "stalnog stanovništva" u Popisu 2002 godine.

Subotica i Vršac (-5%). Stanovništvo se najviše smanjivalo u opštinama prema Makedoniji, Bugarskoj i Rumuniji, a najmanje prema Crnoj Gori, što je delimično pod uticajem etničke strukture stanovništva. Prosečna vrednost stope rasta/opadanja broja stanovnika svih pograničnih opština Srbije u periodu 2002-2011 je -14,3%, dok je prosečna stopa rasta u pograničnim opštinama Bugarske na granici sa Srbijom -28,5%. U međupopisnom periodu 2002-2011 u većini opština (31 opština) je prirodna komponenta imala veći uticaj na smanjenje broja stanovnika od migracione. To se posebno odnosi na najveći broj pograničnih opština sa Bugarskom i Rumunijom, gde su i pored visokih stopa emigracije dugoročne negativne tendencije u prirodnom kretanju stanovništva imale veći uticaj na celokupno smanjenje broja stanovnika.

Grafik 1. Prosečne godišnje stope rasta, prirodnog priraštaja i migracionog salda pograničnih opština Srbije, prema državi sa kojom se graniče, 2002-2011.

Izvor: RZS, 2015, baza podataka; proračun autora

Kada se od zvanično registrovanog smanjenja broja stanovnika pograničnih opština (oko 131 hiljada) u međupopisnom periodu 2002-2011 oduzme negativan prirodni priraštaj (oko 97 hiljada), dolazimo do zaključka da je migraciona komponenta umanjila broj stanovnika ovih opština za oko 66 hiljada. To znači da je migraciona komponenta imala prosečno učešće od 41% u smanjenju broja stanovnika u pograničnim opštinama, sa značajnim razlikama posmatrano prema državama sa kojima se graniče: od 11% sa Mađarskom do 50% u opštinama koje se graniče sa Makedonijom. Migraciona komponenta je imala veći uticaj od komponente prirodnog kretanja na smanjenje broja stanovnika u svim opštinama koje se graniče sa Crnom Gorom, zatim u većini opština na granici sa Bosnom i Hercegovinom, u dve opštine prema Rumuniji, u Surdulici koja se graniči sa Bugarskom i Trgovištu na granici sa Makedonijom. Opština Tutin i pored visoke negativne vrednosti migracionog salda (-11%), zahvaljujući visokom prirodnom priraštaju (15%), zasnovanom na drugačijim reproduktivnim normama, uspeva da poveća svoje stanovništvo. Opštine koje se graniče sa Makedonijom i Crnom Gorom imaju najveće negativne vrednosti prosečne godišnje stope migracionog salda, a najmanje opštine koje se graniče sa Mađarskom. Posmatrano na nivou opština, stanovništvo se u periodu 2002-2011 najviše iseljavalo iz opština Majdanpek (-18%), Crna Trava (-17%) i Trgovište (-15%).

Gotovo sve pogranične opštine u međupopisnom periodu imaju negativne vrednosti i prirodne i migracione komponente kretanja stanovništva. Pozitivan prirodni priraštaj imaju samo opštine Sjenica (5,5%) i Tutin (14,7%), a pozitivan migracioni saldo

opštine Subotica (1,4‰), Čajetina (0,7‰) i Vršac (0,9‰). U pogledu ukupne dinamike stanovništva pogranične opštine su dosta homogene i predstavljaju emigraciona područja⁵, dok se njihova heterogenost ogleda u stopi opadanja broja stanovnika, te intenzitetu depopulacije i emigracije. Većinu pograničnih opština Srbije (39 od ukupno 44 opština⁶) karakteriše emigracioni tip kretanja stanovništva (E4). Emigracionom tipu opština pripada i opština Sjenica, u kojoj izuzetno visoka emigracija ne premašuje pozitivan prirodni priraštaj, te dolazi do smanjenja broja stanovnika (E2) i opština Tutin gde visok prirodni priraštaj prevazilazi emigraciju stanovništva i dolazi do blagog povećanja broja stanovnika (E1). Prema ovoj tipologiji kretanja stanovništva samo tri opštine (Subotica, Vršac i Čajetina) predstavljaju imigraciona područja, ali i u ovim opštinama broj stanovnika opada (I4).

Na osnovu tipologije kretanja stanovništva zaključujemo da je migraciona komponenta značajno doprinela smanjenju broja stanovnika pograničnih opština. Međutim, emigracija je imala veći uticaj na smanjenje broja stanovnika tokom druge polovine prošlog veka⁷. Iseľjavanjem radno sposobnog stanovništva, koje je istovremeno i reproduktivno sposobno stanovništvo, narušena je struktura stanovništva, što je ostavilo dugoročne negativne posledice na obnavljanje stanovništva (Radovanović, Gigović, 2010; Božić, Golubović, 2012).

3. Migrantsko stanovništvo u pograničnim opštinama Srbije 2002-2011.

3.1 Autohtono i migrantsko stanovništvo

U pogledu udela autohtonog i migrantskog stanovništva postoji veoma izražena polarizacija na nivou pograničnih opština. Autohtono stanovništvo čini većinsko stanovništvo u opštinama sa visokim nivoom rađanja, odakle je veliki udeo mladih u ukupnoj populaciji (Nikitović i dr, 2015). To su opštine Sjenica (74%), Preševo (70%), Tutin (65%) i Bujanovac (63%). Sa druge strane, opštine sa većinskim autohtonim stanovništvom su i pogranične opštine sa odmaklim procesom depopulacije i velikim udelom starih lica, kao što su Kladovo, Bogatić (67%), Crna Trava, Trgovište (66%), Majdanpek, Golubac (65%) i druge. U odnosu na državu sa kojom se graniče, udeo autohtonog stanovništva je najveći u pograničnim opštinama sa Crnom Gorom (65%) i Makedonijom (64%), a najmanji u opštinama koje se graniče sa Hrvatskom (56%).

Većina pograničnih opština (38 od 46) ima niži udeo migrantskog stanovništva u ukupnom u odnosu na prosek Srbije (45%). Pogranične opštine u kojima je migrantsko stanovništvo većinsko su Šid, Dimitrovgrad i Knjaževac. U odnosu na prosek za pogranične opštine veći udeo migrantskog stanovništva imaju opštine koje se graniče sa Bugarskom, Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom (43%), a najmanje opštine u crnogorskom (35%) i makedonskom pograničnom prostoru (36%).

⁵ Tipologija kretanja stanovništva M. Friganovića (Friganović, 1973).

⁶ Izostavljene su opštine Bujanovac i Preševo.

⁷ Vrednosti prosečnih godišnjih stopa pr. priraštaja i mig. salda u pograničnim opštinama bile su u periodu 1961-1971: 7,4‰ i -8,8‰; u periodu 1971-1981: 4,4‰ i -7,4‰; u periodu 1981-199: 1‰ i -6,3‰; a u periodu 2002-2011: -8,6‰ i -7,8‰, što ukazuje na veći uticaj migracione komponente na smanjenje broja stanovnika tokom ranijih godina.

3.2 Doseľjeni/odseľjeni

Analiza podataka Popisa 2011 pokazuje da je u unutrašnjim preseľjavanjima učestvovalo oko 466 hiljada lica (74%), dok je u spoljnim migracijama pograničnog prostora učestvovalo oko 163 hiljada lica (26%). Skoro polovina unutrašnjih migracija rezultat je preseľjenja u drugo naselje iste opštine (47%), a gotovo trećinu čine preseľjenja iz druge oblasti (30%), dok je najmanje stanovništva (23%) učestvovalo u preseľjenju iz druge opštine u okviru iste oblasti. Dok su na nivou Republike Srbije preovlađujuće migracije iz druge oblasti, u pograničnim opštinama preovlađavaju lokalne migracije, odnosno stanovnici pograničnih opština manje učestvuju u preseľjavanjima na većim udaljenostima. Lokalne migracije su dosta izražene u opštinama koje se graniče sa Hrvatskom, Makedonijom i Bugarskom.

U pogledu spoljnih migracija, većina lica je doseľjena iz bivših republika SFRJ (89%), dok je samo 11% migranata doseľjeno iz ostalih zemalja. Lica doseľjena iz republika bivše SFRJ čine prosečno 23% u ukupnom broju doseľjenih u pogranične opštine, od 5% u opštinama koje se graniče sa Bugarskom, do 50% u pograničnim opštinama sa Hrvatskom. Na značajno doseľjavanje sa prostora bivših republika SFRJ uticali su različiti faktori, od socio-ekonomskih faktora, strukture naselja i urbanizacije, do kolonizacije posle Drugog svetskog rata i ratnih dešavanja tokom devedesetih godina (Nikitović i dr, 2015). Doseľjena lica iz inostranstva imaju najmanji udeo u ukupnom broju doseľjenih u pogranične opštine, koji je najveći u rumunskim, a najmanji u makedonskim pograničnim opštinama. Udeo doseľjenih lica iz inostranstva je najveći u opštinama Apatin, Šid (po 61%), Bač (55%), Sombor i Bačka Palanka (51%).

Tabela 1. Doseľjeno stanovništvo u pogranične opštine Srbije prema tipu migracija

Država sa kojom se graniče pogranične opštine	Doseľjeni iz (%)						
	Republike Srbije				Inostranstva		
	Svega	Iz drugog naselja iste opštine	Iz druge opštine iste oblasti	Iz druge oblasti	Svega	Iz bivših republik a SFRJ	Iz ostalih zemalja
Makedonija	87,3	55,5	19,0	12,8	12,6	11,3	1,3
Bugarska	93,5	56,8	14,2	22,5	6,5	4,7	1,8
Rumunija	77,3	28,8	20,2	28,3	22,6	18,8	3,9
Mađarska	73,2	30,8	15,4	27,0	26,8	23,5	3,3
Hrvatska	47,0	19,1	10,0	17,9	53,0	50,1	2,9
Bosna i Hercegovina	71,5	37,9	20,1	13,4	28,5	26,7	1,8
Crna Gora	81,3	61,8	9,9	9,7	18,6	15,7	2,9
Pogranične opštine	74,1	35,2	16,8	22,2	25,9	23,1	2,7
Prosek Srbija	76,2	21,5	16,6	38,0	23,8	21,3	2,6

Napomena: date su prosečne vrednosti opština koje se graniče sa određenom državom; Podaci za opštine Bujanovac i Preševo se odnose samo na popisano stanovništvo.

Izvor: RZS, 2011; proračun autora

Ako posmatramo strukturu doseľjenih lica iz inostranstva prema području sa kog su se doseľlili uočavamo značaj blizine granice za migracione procese. U ukupnom broju doseľjenih u pogranične opštine samo je 2,8% doseľjeno iz ostalih stranih zemalja, dok je

najveći broj doseljenih lica iz Bosne i Hercegovine (12%) i Hrvatske (9%). U opštinama koje se graniče sa Hrvatskom je 18% doseljenih iz BiH i 6% doseljenih iz Hrvatske, dok je u opštinama koje se graniče sa Hrvatskom udeo 20%, odnosno 29%, retrospektivno. Znatno manji udeo doseljenih iz ovih zemalja beleže pogranične opštine sa Rumunijom (10% i 6% doseljeno iz BiH i Hrvatske) i Mađarskom (9% i 13%), što se objašnjava činjenicom da se najveći broj izbeglica tokom devedesetih godina doselio u Region Vojvodine. Pogranične opštine sa Crnom Gorom imaju 7% doseljenih iz Bosne i Hercegovine i 8% doseljenih iz Crne Gore, a opštine koje se graniče sa Makedonijom imaju 5% doseljenih iz te države u ukupnom broju doseljenih lica.

Ova migraciona kretanja delimično objašnjava i vremenski aspekt doseljavanja. Najmasovnija doseljavanja iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske odvijala su se tokom devedesetih godina, usled ratnih dešavanja na ovim prostorima. Doseljavanja iz inostranstva tokom devedesetih godina čine 36% u ukupnom broju doseljenih lica (u opštinama koje se graniče sa Hrvatskom i Mađarskom po 40%, Rumunijom 36%, Bosnom i Hercegovinom 35%, Bugarskom 30%, Makedonijom 22% i Crnom Gorom 13%). U opštinama koje se graniče sa Crnom Gorom četvrtina ukupnih doseljavanja iz inostranstva odnose se na početak 21. veka, što se podudara sa periodom kada je Crna Gora stekla samostalnost. Ipak, najmasovnija doseljavanja u svim pograničnim opštinama odvijala su se pre osamdesetih godina 20. veka (45,1 % svih doseljenih) pri čemu treba uzeti u obzir i činjenicu da većina današnjih pograničnih opština nisu bile pogranične opštine u tom periodu, u sastavu SFRJ.

Odseljeno stanovništvo čini 1,6% ukupnog stanovništva pograničnih opština, a opštine iz kojih se stanovništvo najviše iselilo u periodu 2002-2011 jesu Crna Trava (5,1%), Trgovište (3,1%) i Majdanpek (2,8%). Emigracijom je najviše pogođen prostor koji se graniči sa Bugarskom (u proseku se odselilo 2,1% stanovništva), Bosnom i Hercegovinom (1,9%) i Makedonijom (1,8%). Ovi prostori važe za tradicionalno nerazvijena područja, koje karakteriše emigracija i depopulacija (Radovanović, Gigović, 2009).

3.3 Karakteristike doseljenih i odseljenih lica

Sa aspekta polne strukture, u ukupnom doseljenom stanovništvu u pogranične opštine preovladava žensko stanovništvo (61%), što odgovara kontingentu doseljenih na nivou Republike Srbije gde žene čine 60,3% (Nikitović i dr, 2015). Žene čine većinu doseljenih lica sa svih teritorijalnih aspekata i u svim vremenskim intervalima, mada je njihov udeo veći u unutrašnjim (62%) u odnosu na spoljne migracije (57%). Najizraženija disporcija između polova postoji kod unutrašnjih migracija lokalnog tipa, gde žene čine skoro dve trećine doseljenih lica. To se može pripisati udadbenim ili migracijama zbog zaposlenja. Ne postoje značajne razlike u migracijama prema polu između pograničnih opština.

Podaci demografske statistike u periodu 2002-2011 ukazuju da je najpokretljivije mlađe sredovečno stanovništvo. Oko polovine ukupnog broja doseljenih/odseljenih čine lica starosti 15-34 godina (48,9% doseljeni, 53,8% odseljeni). Po brojnosti slede lica starosti 35-64 godina (29,4% doseljeni, 27,3% odseljeni), dok je najmlađe i najstarije stanovništvo najmanje učestvovalo u migracijama. Prosečna starost lica doseljenih u

pogranične opštine (31,6) nešto je veća u odnosu na prosek za Republiku Srbiju (30,9 godina) (Nikitović i dr, 2015). Sa druge strane, stanovništvo koje se odselilo iz pograničnih opština je u proseku pola godine mlađe od stanovništva koje se doselilo, te u proseku ima 31 godinu, što je čak 12 godina niže od prosečne starosti stanovništva pograničnih opština Srbije (43 godine) 2011 godine.

Prosečno najmlađe stanovništvo doselilo se u opštine koje se graniče sa Makedonijom (28,6) dok je prosečna starost doseljenog stanovništva u opštinama na granici sa Bugarskom sedam godina veća. Posmatrano na nivou opština, najmlađe stanovništvo je doseljeno u Bajinoj Bašti (22 godine), Tutinu, Bujanovcu i Preševu (26 godina), a najstarije u Crnoj Travi (42 godine). Razlike između opština i država sa kojima se ove opštine graniče su slične kao kod doseljenih lica. Izuzetak predstavljaju opštine koje se graniče sa Makedonijom u kojima je veća prosečna starost odseljenog stanovništva (30,8). Naime, prosečno najmlađe odseljeno stanovništvo imaju opštine duž granice sa Bosnom i Hercegovinom (29,4) i Crnom Gorom (29,7), dok se prosečno najstarije stanovništvo odselilo iz opština koje dele granicu sa Bugarskom (34,1). U proseku, najmlađe stanovništvo se odselilo iz opština Bajina Bašta (26 godine), Tutin (27), Preševo, Bogatić i Loznica (28 godina), a najstarije iz Crne Trave (42 godine).

Tabela 2. Struktura migrantskog stanovništva pograničnih opština Srbije prema ekonomskoj aktivnosti, 2002-2011 (%).

Država sa kojom se graniče pogranične opštine	Migrantsko stanovništvo prema ekonomskoj aktivnosti					
	aktivno stanovništvo		neaktivno stanovništvo			
	Doseljeni	Odseljeni	lica sa ličnim prihodom		izdržavana lica	
	Doseljeni	Odseljeni	Doseljeni	Odseljeni	Doseljeni	Odseljeni
Makedonija	36,8	48,0	1,7	5,5	61,5	46,5
Bugarska	50,7	54,3	4,6	7,7	44,7	38,1
Rumunija	50,5	53,6	4,5	6,3	45,0	40,1
Mađarska	52,6	53,2	6,5	7,0	40,8	39,9
Hrvatska	56,1	54,6	5,0	6,5	38,9	38,9
Bosna i Hercegovina	50,7	53,9	4,0	5,0	45,3	41,1
Crna Gora	41,7	51,4	2,8	5,6	55,5	43,0
Pogranične opštine	50,1	53,6	4,4	5,9	45,5	40,5
Prosek Srbija	54,5	56,9	4,4	6,0	41,1	37,1

Izvor: RZS, dodatna obrada podataka; proračun autora

Posmatrano prema ekonomskoj aktivnosti, većina migranata je ekonomski aktivna, a izdržavana lica, takođe, imaju veliki udeo u migrantskom stanovništvu, dok su najmalobrojnija lica sa ličnim prihodima. Odseljeno stanovništvo ima veći udeo ekonomski aktivnih lica od doseljenog stanovništva u svim opštinama osim u opštinama koje se graniče sa Hrvatskom. Izdržavana lica imaju veći udeo kod doseljenih u odnosu na odseljena lica, a te razlike su najizraženije u makedonskim pograničnim opštinama. Ekonomski aktivna lica, kako kod doseljenih tako i kod odseljenih lica, su najbrojnija u opštinama koja se graniče sa Hrvatskom i Mađarskom, dok pogranične opštine sa Makedonijom i Crnom Gorom imaju znatno niže udele ekonomski aktivnih lica od proseka. Na ove vrednosti utiču manji udeli ekonomski aktivnih lica u opštinama Preševo (19% doseljeni i 34% odseljeni), Bujanovac (30%, 50%), Sjenica (37%, 53%) i Tutin (25%, 42%), u kojima je znatno veći udeo izdržavanog stanovništva, što se može objasniti i

mlađom starosnom strukturom. Lica sa ličnim prihodima su najbrojnija u opštinama koje se graniče sa Mađarskom.

Posmatrano prema opštinama, ekonomski aktivna lica su najbrojnija u Crnoj Travi (doseljeni 61,5% i odseljeni 60,1%), a najmanji udeo ekonomski aktivnih lica beleže opštine Preševo (18,7%, 34,3%) i Tutin (25,4%, odnosno 42%). Izdržavana lica su najbrojnija u Preševu (80,7% i 61,8%) i Tutinu (74,1%, odnosno 53,4%), a njihov udeo je najmanji u Crnoj Travi (30,4% i 25,8% redom). Doslejena lica koja ostvaruju lične prihode su najzastupljenija u Crnoj Travi i Subotici (doseljeni po 8,1%, odseljeni 14,1% i 8,3%), a najmanji udeo doseljenih lica sa ličnim prihodima imaju Tutin (0,5%), Preševo (0,6%) i Bujanovac (1%), odnosno Ljubovija i Preševo (po 3,9%) kod odseljenih lica.

4. Stanovništvo pograničnih opština u inostranstvu

U okviru emigracionog kontingenta od posebnog su značaja građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, a koja imaju stalno prijavljeno prebivalište na teritoriji Srbije (bez Kosova i Metohije) i pritom su državljani Republike Srbije. Jedan od osnovnih problema za proučavanje jeste njihov nepotpun obuhvat, uprkos kontroli obuhvata popisa, koja je pokazala relativno malu grešku prilikom Popisa 2011. Greške najčešće postoje u slučajevima kada su svi članovi domaćinstva van zemlje, ili kada se radi o licima koja duže borave u inostranstvu (Predojević-Despić, Penev, 2012).

Ukoliko posmatramo sve pogranične opštine, nešto veći udeo građana (5,6%) nalazi se na radu ili boravku u inostranstvu u odnosu na nivo Republike Srbije (4,4%). U zavisnosti od države sa kojom se posmatrane opštine graniče postoje velike razlike, od 2,6% u opštinama koje se graniče sa Mađarskom, do 11,6% u pograničju sa Crnom Gorom. Specifična je opština Negotin, koja se istovremeno graniči sa Bugarskom i Rumunijom, koja ima čak 34% građana na radu ili boravku u inostranstvu, kao i opštine Veliko Gradište i Kladovo, čije se katastarske granice poklapaju sa granicom Rumunije (po 33%) i opština Golubac (24%). Ove opštine su deo velike emigracione zone nastale tokom osamdesetih i devedesetih godina, koja obuhvata Braničevski, Borski i Pomoravski okrug (Predojević-Despić, 2011). Ukoliko bi izostavili ove četiri opštine, ostale opštine koje se graniče sa Rumunijom u proseku imaju 3,5% lica u inostranstvu. Visok udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu, imaju i opštine na granici sa Crnom Gorom (Tutin 15%, Prijepolje 12%, Sjenica 10% i Priboj 9%). Ove opštine predstavljaju drugu emigracionu zonu u Srbiji formiranu tokom devedesetih godina. Treću veliku emigracionu zonu čine opštine Pčinjskog i Jablaničkog okruga, posebno opštine Bujanovac i Preševo (Predojević-Despić, 2011). Sa druge strane opštine koje imaju veoma nizak udeo lica u inostranstvu su Trgovište (0,5%), Čajetina (0,7%) i druge. Stanovništvo pograničnih opština najčešće odlazi u Austriju, Nemačku, Švajcarsku i Italiju. Zbog postojećih, dobro razvijenih migracionih mreža iz ranijih perioda, ove zemlje su uglavnom interesantne za lica nižeg ili srednjeg obrazovanja, što je opšta karakteristika srpskih emigranata u Evropi (Kupiszewski et al. 2012). Na zemlju destinacije utiče i država sa kojom se graniče. Lica koja su prijavljena u pograničnim opštinama sa Crnom Gorom, a rade ili borave u Crnoj Gori čine 7% tog kontingenta, a u slučaju Mađarske 15%. Pogranične opštine imaju niži udeo prekookeanskih emigranata (2,6%) u odnosu na Srbiju (4,3%).

Stanovništvo pograničnih opština koje se nalazi na radu ili boravku u inostranstvu u proseku ima 35 godina, što je osam godina manje od prosečne starosti stanovnika

pograničnog prostora. Prosečna starost stanovništva koje radi ili boravi u inostranstvu kreće se od 30 godina kod lica koja imaju prebivalište u pograničnim opštinama sa Makedonijom (čija je prosečna starost ukupnog stanovništva 41 godina), ili 36 godina kod stanovništva koje ima prebivalište u pograničnom prostoru sa Bugarskom ili Rumunijom (čija je prosečna starost ukupnog stanovništva 47, odnosno 44 godina). Sa povećanjem dužine boravka u inostranstvu veća je i prosečna starost tog stanovništva. Stanovništvo koje kraće boravi van zemlje ima oko trideset godina, što potvrđuje saznanja iz migracione literature da u emigraciji učestvuje mlado i radno sposobno stanovništvo. Muškarci pograničnih opština više odlaze da rade ili borave u inostranstvu. Od ukupnog broja lica koja su van zemlje, a imaju prebivalište na teritoriji pograničnih opština Srbije 53% su muškarci, a 47% su žene. Ukoliko posmatramo prema dužini boravka u inostranstvu možemo zaključiti da su u populaciji koja kraće boravi u inostranstvu više zastupljeni muškarci (55%) u odnosu na populaciju koja duže boravi u inostranstvu (51%). To se može objasniti i dužinom vremena provedenim u stranoj državi i procesom spajanja porodice.

Tabela 3. Lica na radu ili boravku u inostranstvu prema prebivalištu u pograničnim opštinama/Srbije

Država sa kojom se graniče pogranične opštine	Lica na radu ili boravku u inostranstvu prema prebivalištu u pograničnim opštinama (%)						
	Ukupno	Austrija	Nemačka	Švajcarska	Italija	SAD	Ostale zemlje
Makedonija	3,1	25,3	18,3	9,7	5,4	5,4	35,9
Bugarska	6,2	23,0	18,2	15,1	10,1	2,7	30,8
Rumunija	11,4	18,4	20,3	7,1	4,2	4,2	45,9
Mađarska	2,6	11,2	24,1	5,9	5,3	4,9	48,6
Hrvatska	3,7	12,8	24,9	5,6	8,2	3,1	45,4
Bosna i Hercegovina	4,0	23,1	19,5	11,1	5,7	2,9	37,7
Crna Gora	11,6	16,1	27,3	3,2	1,6	2,6	49,1
Pogranične opštine	5,6	26,5	22,6	8,1	5,9	2,6	32,6
Prosek Srbija	4,4	22,5	17,9	13,1	7,4	4,3	32,4

Napomena: date su prosečne vrednosti opština koje se graniče sa određenom državom; Podaci za opštine Bujanovac i Preševo se odnose samo na popisano stanovništvo.

Izvor: RZS, dodatna obrada podataka Popisa 2011.

5. Dnevne migracije

U novijoj literaturi, dnevne migracije posebno dobijaju na značaju u pograničnom prostoru, smatrajući dnevnu migraciju za alternativni oblik prekograničnih radnih migracija (Lukić, 2013). Intenzitet dnevnih prekograničnih migracija kao jedan od pokazatelja saradnje susednih zemalja i razvijenosti pograničnog prostora, ima značajne socio-ekonomske, prostorne i etničko-kulturne posledice podstičući ostale oblike prekogranične saradnje (Župančić, 2002). Na evropskom nivou, najveći obim prekograničnih dnevnih migracija imaju države Francuska i Španija (European Commission, 2009). Neke susedne države, takođe imaju razvijeniju pograničnu saradnju, koja omogućava obimnije dnevne migracije u ovom području, kao što je primer Slovenije sa Austrijom i Italijom (Župančić, 2002).

Međutim, pogranične opštine Srbije imaju jako nizak udeo prekograničnih dnevnih migracija u ukupnom obimu dnevnih migracionih tokova. U proseku, samo 0,8% ekonomski aktivnih dnevnih migranata pograničnih opština svakodnevno prelazi državnu granicu, dok je na nivou Srbije udeo prekograničnih dnevnih migranata 0,3%. U prekograničnim dnevnim migracijama najviše učestvuje stanovništvo opština na granici sa Bosnom i Hercegovinom (1,8%) i Mađarskom (1,1%), dok su migracije ovog tipa namanje zastupljene u pograničnom području sa Bugarskom i Rumunijom (0,4%). Najveći udeo ekonomski aktivnog stanovništva koje svakodnevno učestvuje u prekograničnim migracijama ima opština Mali Zvornik (9,7%, gde 30,7% dnevnih migranata gradskih naselja svakodnevno učestvuje u prekograničnim migracijama), zatim Veliko Gradište (2%) i Kanjiža (1,7%). Za razliku od aktivnog stanovništva, migracije ovog tipa su češće zastupljene kod učenika i studenata pograničnih opština, prosečno 2,6%. Posmatrano na nivou opština, najveći udeo dnevnih migranata koji se školuju u stranoj državi imaju opštine Mali Zvornik (18,5%), Ljubovija (17,5%), Priboj (8,9%) i Kanjiža (6,5%).

6. Diskusija i zaključak

Emigracija je izdvojena kao jedan od najvećih problema pograničnog prostora, jer narušava vitalitet i ekonomski razvoj (European Communities, 2004). Pogranični prostor Srbije predstavlja dinamično migraciono područje. Na prostornu pokretljivost stanovništva ovog prostora utiču prirodni faktori i socio-ekonomski uslovi, a u prošlosti su veliki uticaj imale i društveno-političke prilike i promene. Migraciona komponenta je uticala na smanjenje broja stanovnika pograničnog prostora početkom 21. veka, ali je preovlađujući uticaj u većini opština ovog prostora imao prirodni priraštaj usled dugoročnih negativnih posledica emigracije po starosnu strukturu stanovništva. Emigracijom je najviše pogođen prostor koji se graniči sa Makedonijom i Crnom Gorom, a zatim i sa Bugarskom. Opštine iz kojih se stanovništvo najviše iselilo u periodu 2002-2011 jesu Crna Trava, Trgovište, Majdanpek, Sjenica, Tutin, Ljubovija i Prijepolje. U proseku, lice koje se odselilo iz pograničnih opština, u okviru unutrašnjih migracija, je ekonomski aktivno i ima 31 godinu. U poređenju sa migracionim karakteristikama pograničnog prostora drugih susednih zemalja, zajedničko je to što se iz pograničja iseljava mlado stanovništvo (IPAACC, 2011; Stoyanov, 2010; Muica, Turnock, 2000).

Pogranične opštine imaju nešto veći udeo građana na radu ili boravku u inostranstvu, 5,6% u odnosu na nivo Republike Srbije (4,4%). Najveći udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu imaju opštine koje se graniče sa Rumunijom, Crnom Gorom i Makedonijom, i to opštine Negotin, Veliko, Gradište, Golubac, Tutin, Prijepolje, Bujanovac, Preševo i druge. Stanovništvo pograničnih opština najčešće odlazi u Austriju, Nemačku, Švajcarsku ili Italiju, dok retko učestvuje u preokookeanskim migracijama. Na zemlju destinacije često utiče i država sa kojom se graniče, gde blizina granice utiče na emigraciju u susednu državu. U proseku, lice koje se nalazi na radu ili boravku u inostranstvu je muškarac, starosti 35 godina.

Većina stanovništva koje se doselilo u pogranične opštine je iz Srbije, dok je četvrtina doseljenih iz inostranstva i to najviše iz bivših republika SFRJ. Najmasovnija doseljenja iz bivših republika SFRJ su iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, a odvijala su se tokom devedesetih godina, usled ratnih dešavanja na ovim prostorima. Doseljavanja iz inostranstva tokom devedesetih godina čine 36% u ukupnom broju doseljenih lica, a takođe

masovna doseljavanja u svim pograničnim opštinama odvijala su se pre osamdesetih godina 20. veka. U opštinama koje se graniče sa Crnom Gorom četvrtina ukupnih doseljenja iz inostranstva odnose se na početak 21. Veka i sticanje nezavisnosti. Veliki uticaj na migraciona kretanja ima i činjenica da tokom ranijih godina većina današnjih pograničnih opština nisu imale status pograničnih opština, u sastavu SFRJ. Ipak, većinu doseljenih lica čine lica koja su učestvovala u unutrašnjim migracijama. Dok su na nivou Republike Srbije preovlađujuće migracije iz druge oblasti, u pograničnim opštinama preovlađavaju lokalne migracije, koje su dosta izražene u opštinama koje se graniče sa Hrvatskom, Makedonijom i Bugarskom. Profil unutrašnjeg imigranta u pograničnim opštinama Srbije čini žena, starosti 32 godine, koja je ekonomski aktivna.

U pogledu razvijenosti prekogranične dnevne migracije Srbija zaostaje za evropskim zemljama. Prekogranične dnevne migracije, kako ekonomski aktivnog stanovništva tako i učenika i studenata su većeg obima samo na granici sa Bosnom i Hercegovinom i Mađarskom.

Možemo zaključiti da je uticaj emigracije na na kretanje ukupne populacije pograničnog prostora početkom 21. veka značajno redukovano. Razlog za to su oslabljeni demografski potencijali, koji su posledica dugoročnog iseljavanja stanovništva. Uprkos doseljavanju izbegličke populacije tokom devedesetih godina 20. veka, usled emigracije i dugoročnog negativnog prirodnog kretanja stanovništva, nije došlo do demografske revitalizacije. Zabrinjavajuće je dalje iseljavanje prosečno mlađeg aktivnog stanovništva, koje nastavlja da slabi već narušenu demografsku strukturu stanovništva pograničnih opština. U tradicionalno emigracionim pograničnim opštinama, koje pripadaju velikim emigracionim zonama Srbije, može se očekivati nastavak delovanja razvijenih migracionih mreža. Dugoročno rešenje kojim bi se zaustavilo smanjenje broja stanovnika pograničnog područja Srbije, jeste uključivanje ovog područja u šire društveno-ekonomske prostorne tokove, tj. transformacija u transgranični tip regiona (Radovanović, Gigović, 2009). Međunarodnom saradnjom i uključivanjem u integracione procese i u međudržavne projekte može se smanjiti perifernost pograničnih područja u odnosu na razvijene urbane centre.

Literatura

1. Božić, Golubović (2012): Ekonomska uslovljenost migracije stanovništva u regionu Jugoistočne Srbije, *Stanovništvo Jugoistočne Srbije: Uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*, Niš: Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerzitet u Nišu.
2. Vlada RS (2005): Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period 2007. do 2012. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 55/05 i 71/05.
3. Vojković, G. (2007): Stanovništvo kao element regionalizacije, Beograd: Srpsko geografsko društvo.
4. European Commission, (2009): Scientific Report on the Mobility of Cross-Border Workers within the EU-27/EEA/EFTA Countries, MKW Wirtschaftsforschung GmbH, Munich.
5. European Communities, (2004): Discourse: Changing Identities, Changing Nations, Changing Stories in European Border Communities, European commission research.

6. Derčan B., Bubalo-Živković M, Lukić T. (2010): Demografske promene u pograničnim naseljima Srema na primeru Vašice, Zbornik radova, sv. LVIII, str. 63-80.
7. Derčan B., Lukić T., Bubalo-Živković M. (2011): Regionalni značaj, problemi i potencijali pograničnog područja Srema, Zbornik radova - Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, br. 59, str. 131-156.
8. Derčan B., Lukić T., Bubalo-Živković M. (2012): Regionalno – demografski problemi i kvalitet života u pograničnom području Srema: Studija slučaja opština Šid, Teme XXXVI Br. 4 Str. 1681-1699.
9. Friganović, M. (1971-1973): Tipovi kretanja stanovništva i ekzodusna područja SR Hrvatske 1961-1971, Stanovništvo br. 3-4 i 1-2, CDI-IDN, Beograd, str. 177-189.
10. Ivkov-Džiguovski A., Bubalo-Živković M, Pašić M. (2010): Promene broja stanovnika Banata krajem XX veka, sa osvrtom na pogranične opštine, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 131, str. 305-317.
11. IPAACC (2011): Slovenia-Croatia Operational Programme 2007-2013, Instrument for PrAccession Assistance Cross-border Cooperation.
12. Lukić, V. (2013): O vezi između migracije i dnevne migracije, Stanovništvo br. 1-2013, Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
13. Kupiszewski, M., Kupiszewska, D., Nikitović, V. (2012): Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju, Međunarodna organizacija za migracije, Misija u Beogradu, Projekat "Jačanje kapaciteta institucija Republike Srbije za upravljanje migracijama i reintegraciju povratnika", Beograd.
14. Muica N., Turnock D. (2000): Maramures: Expanding human resources on the Romanian periphery, GeoJournal, 02-2000, Volume 50, Issue 2-3, pp 181-198.
15. Nikitović, V. i drugi (2015): Populacija Srbije početkom 21. Veka, Migrantsko stanovništvo, RZS, Beograd.
16. Predojević-Despić, J. (2011): Prostorne karakteristike emigracije iz Srbije, od gastarbajtera do migrantskih mreža, Demografski pregled, br. 42/2011, Beograd.
17. Predojević-Despić, J. Penev, G. (2012): Ko su i gde idu: Karakteristike i razmeštaj građana Srbije u inostranstvu po zemljama prijema i značaj migrantskih mreža, Nacionalni interes, godina VIII, vol. 15. broj 3/2012.
18. Radovanović, S., Gigović, Lj. (2009): Demografski procesi u pograničnom području Srbije prema Bugarskoj, Demografija, br. 7, 2010.
19. RZS (2013): Knjiga 9, Migracije, Popis 2011, Republički zavod za statistiku, Beograd.
20. Županić, J. (2002): Prekogranične dnevne radne migracije iz Slovenije u Austriju i Italiju, Migracijske i etničke teme 18 (2002), 2-3: 151-166.
21. Stoyanov P. (2010): Bulgarian regions at EU external border: the case study of Bulgaria-Turkey border area, Geographica Timisiensis, vol. 19, nr. 2, 2010 (pp. 197-205).
22. Župančić, J. (2002): Prekogranične dnevne radne migracije iz Slovenije u Austriju i Italiju, Migracijske i etničke teme 18 (2002), 2-3: 151-166.
23. Republički zavod za statistiku: <http://webrzs.stat.gov.rs/> RZS, baza podataka, 01.03.2016.

MIGRATION TRENDS AND PATTERNS IN THE BORDER AREAS OF SERBIA

Abstract: In recent decades the border area of Serbia recorded a significant reduction in the number of inhabitants, largely contributed by migration. The aim of this paper is to point to the impact of international and internal migration on the population dynamics of the border municipalities of Serbia by analysing the 2011 Census data and the annual migration statistics for the 2002-2011 period. Aside from the scope and patterns of migration flows we have determined the main characteristics of migrants (age, gender, economic activity, the country of destination). With regard to the specific geographic and traffic position of bordering municipalities, the paper also discussed cross-border commuting. The results indicate that the border municipalities are largely emigration municipalities, but with varieties in the scope and structure of migration flows partly due to the size and type of the municipal center and the bordering country.

Key words: migration, commuting, border areas, Serbia.